

Speurtocht naar economische groei in de Gouden Eeuw

Hoeveel economische groei was er nu precies tijdens de Gouden Eeuw? Wanneer vond die groei plaats en waren er ook periodes van neergang? Welke sectoren waren het meest dynamisch? Deze vragen zijn lastig te beantwoorden omdat er vroeger nog niet zoiets als een CBS bestond. Jan Luiten van Zanden doet verslag van een project waarbij economisch-historici met moderne meetinstrumenten proberen te achterhalen hoe de economie zich in het verleden heeft ontwikkeld.

► De autoriteit op dit terrein is Angus Maddison, die ook zijn schattingen omtrent de lange termijn groei van de wereldeconomie op internet gezet heeft, zie www.ggdz.net/maddison

► De voortgang van het project kan gevolgd worden via de website www.iisg.nl/nationalaccounts

In de jaren dertig van de twintigste eeuw werd het systeem van nationale rekeningen ontwikkeld. Deze boekhouding van een land of regio meet het inkomen dat verdiend wordt of de productie die wordt voortgebracht – waarbij ook nog eens geldt dat onder zekere voorwaarden inkomen en productie aan elkaar gelijk moeten zijn. Deze methode wordt nu algemeen gebruikt om na te gaan hoe een economie ervoor staat en zich van jaar tot jaar ontwikkelt. De kranten staan er vol van. Economisch-historici gebruiken deze methode nu ook om na te gaan hoe het proces van economische groei zich in het verleden heeft ontwikkeld. Wanneer het waar op gang komt, hoe groot welvaartsverschillen (op deze manier gemeten) zijn en of die in bepaalde periodes juist groter of kleiner worden.¹ Dit artikel is een verslag van een project dat momenteel nog in volle gang is en gericht is op de economische ontwikkeling van Holland (en mogelijk ook andere gewesten) in de periode tussen 1500 en 1800.²

Complexe legpuzzel

Doordat een CBS ontbrak, moeten we het doen met

indirecte aanwijzingen, bijvoorbeeld gegevens over belastingopbrengsten. Gelukkig was het belastingstelsel van de Republiek heel goed en is er al veel studie gemaakt van vrijwel alle bedrijfstakken – van Sontvaart tot suikerraffinage en van walvisvaart tot verveningen – waardoor er een vrucht aan informatie beschikbaar is. We weten dankzij catalogi van bibliotheken bijvoorbeeld in grote lijnen hoeveel boeken er gepubliceerd zijn. En uit veilingcatalogi, bedrijfsboekhoudingen en andere bronnen weten we veel over de prijzen van boeken, de kosten ervan, de lonen van de arbeiders, enzovoort. Zo kunnen we bedrijfstak voor bedrijfstak van de economie in kaart proberen te brengen. Het is zoiets als een heel complexe legpuzzel proberen te maken, waarvan misschien maar 30 tot 50% van de stukjes bewaard zijn gebleven. Door nauwkeurig passen en meten kun je er toch achterkomen hoe het hele plaatje eruit ziet.

Pestbonus

Lonen en prijzen zijn eigenlijk de DNA-codes van een economie. Ze weerspiegelen de structuur ervan en sturen ook het gedrag van consumenten en producten

Jan Luiten van Zanden is hoogleraar economische geschiedenis aan de Universiteit Utrecht en studeert onderzoek bij het IISG.

zodanig dat die rationeel omgaan met schaarsten. Een voorbeeldje: door de uitvinding van de boekdrukkunst werd het kopiëren van boeken plots veel goedkoper en werd het daardoor aantrekkelijker om boeken aan te schaffen. Zelfs de prikkel om te leren lezen en schrijven werd hierdoor groter. We kunnen dit proces volgen als we gegevens verzamelen over boekenprijzen en die vergelijken met het algemene prijspeil.³ Een met de hand gekopieerde Bijbel kostte vóór 1454 tenminste het jaarloon van een arbeider, in de achttiende eeuw werden de goedkoopste Bijbels verkocht voor ongeveer het dagloon van een timmerman of metselaar. Een ander voorbeeld: hoeveel een arbeider kon kopen van zijn loon, is een goede maatstaf van de algemene welvaart in een economie. Kon hij zich alleen brood en bier permitteren, of was er ook ruimte in het budget voor vlees, koffie, thee, tabak of kleding? We weten ongeveer hoeveel ongeschoolde arbeiders verdienden (90 cent per dag in 1650), en wat het inkomen was van soldaten (11 gulden per maand), de schoolmeester (275 gulden per jaar) of de professor (1280 gulden per jaar) en zelfs wat de rijkste kooplieden, zoals de gebroeders Trip ongeveer

gelen, zodat we ergens in de tijd een vast punt kunnen vinden voor de schattingen van inkomen en productie. Gelukkig is er zo'n bron: de Informatie van 1514. Dit is een buitengewoon rijke bron over bijna alles wat je zou willen weten over de Hollandse economie en samenleving aan het begin van de zestiende eeuw.⁶ Het verhaal van deze bron is lang en complex, maar komt er op neer dat om de belastingen op het graafschap Holland te kunnen herzien een zeer gedetailleerde opgave werd gemaakt van de bevolking (althans, de haardsteden en communicanten) en de bestaansmiddelen van het gewest. Op basis daarvan en de talrijke aanvullende literatuur die over deze periode beschikbaar is, wordt het mogelijk schattingen te maken van de structuur van de economie en de hoogte van het inkomen. Dat levert een verrassend beeld op: slechts een op de vier Hollanders werkte in de landbouw (het aandeel van de agrarische sector in het inkomen was slechts zo'n 20%), de industrie was verreweg de grootste werkgever (met 38% van de werkgelegenheid), terwijl de dienstensector ook al een 'moderne' omvang had (daar werkte 22% van de mensen, die 30% van het inkomen verdienden). De

Zie www.tseg.nl/2005/1-vanzanden.pdf 

Zie de koopkrachtcalculator op www.iisg.nl/hpw/calculate.php 

Een bonte verzameling gegevens over lonen en prijzen – uit Nederland en uit tal van andere landen – treft men aan op de website www.iisg.nl/hpw 

De Informatie en Enquête van 1494 (die iets minder rijk aan gegevens is) zijn nu online beschikbaar op www.iisg.nl/nationalaccounts/enquete. De resultaten van de dwarsdoorsneden zijn besproken in www.neha.nl/publications/pdf_bulletin/2001_zanden.pdf 

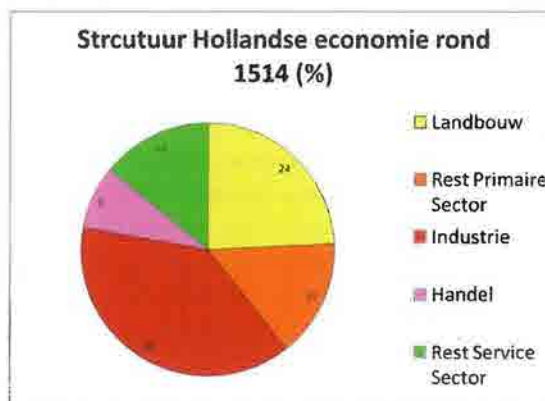
'In de achttiende eeuw werden de goedkoopste Bijbels verkocht voor ongeveer het dagloon van een timmerman of metselaar.'

verdienden (150.000 gulden per jaar, alle gegevens van rond 1650). We weten zelfs dat de koopkracht op dat moment van 1 gulden ongeveer gelijk is aan 9 euro op dit moment.⁴ We kunnen dus wel iets zeggen over de relatieve welvaart van deze sociale groepen. Generaties economisch-historici hebben hier naar gekeken en hun onderzoek laat zien dat, bijvoorbeeld de reële lonen in West-Europa na de pestepidemie van 1348 enorm stegen, want arbeid werd steeds schaarser. Maar in de loop van de zestiende eeuw verdween deze 'pestbonus' vrijwel overal in Europa – met als uitzondering het gebied rond de Noordzee (Vlaanderen, Noord-Nederland, Engeland), waar men erin slaagde de levensstandaard op een wat hoger niveau te stabiliseren.⁵ Dit type onderzoek heeft dus al belangrijke bouwstenen opgeleverd voor de reconstructie van de welvaart van de Gouden Eeuw.

De Informatie van 1514

We weten dankzij het werk van bijvoorbeeld N.W. Posthumus, L. Noordegraaf, J. de Vries en vele anderen heel veel over de ontwikkeling van prijzen en lonen in de Republiek en hebben daarmee een belangrijke bouwsteen van het systeem van nationale rekeningen in handen. De volgende stap is het vinden van bronnen die een goede dwarsdoorsnede van de economie weerspie-

economie dreef in hoge mate op belangrijke exportindustrieën zoals de bierbrouwerij, de textiel (vooral wol en linnen) en was ook heel open: een groot deel van het voedsel werd ingevoerd uit onder andere het Oostzeegebied en Noord-Frankrijk. Kortom, Holland had in 1514 al een heel moderne economie; veel moderner dan tal van ontwikkelingslanden op dit moment, want daar werkt vaak nog een meerderheid van de bevolking in de landbouw. In grote lijnen was dit al bekend – we wisten bijvoorbeeld al dat zo'n 40% van de bevolking in steden leefde, wat ook al verbijsterend veel is voor een laat-middeleeuwse samenleving. Maar in vergelijking met de



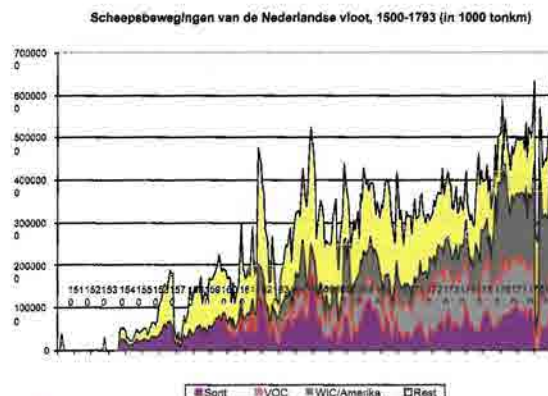
Holland had in 1514 al een heel moderne economie; veel moderner dan tal van ontwikkelingslanden op dit moment, waar nog het merendeel van de bevolking nog in de landbouw werkt. 

▷ De eenheid 1000 tonkm betreft het vermogen om een ton 1000 km te vervoeren, of alternatief 1000 ton 1 km.

Gouden Eeuw was de omvang van de dienstensector nog aan de bescheiden kant, Antwerpen was het echte centrum van de internationale handel in Noordwest Europa en zelfs in Amsterdam gaven kooplieden van elders (o.a. van Hanzesteden) de toon aan.

Van 1514 naar 1807

De dwarsdoorsnede van 1514 kan vergeleken worden met wat we weten over de structuur en omvang van de Hollandse economie in 1807. Over de economie in de negentiende eeuw zijn we goed geïnformeerd omdat daar al eerder vergelijkbaar onderzoek naar is uitgevoerd. We hebben dan twee dwarsdoorsneden; in de tussenliggende 300 jaar is de bevolkingsomvang gestegen van 275.000 naar 800.000, en het inkomen per hoofd van de bevolking is vermoedelijk (als we de doorsneden vergelijken) toegenomen met zo'n 50%. De vraag waar het huidige onderzoek zich op richt is nu: wanneer is dit gebeurd? De dienstensector speelt zonder twijfel een sleutelrol in dit verhaal. Daar wordt, als we 1514 en 1807 met elkaar vergelijken, de meeste groei gegenereerd. Een groot deel daarvan komt voor rekening van de internationale handel en transport. Dankzij een nauwkeurige analyse



▷ **Figuur 1: de enorme groei in de dienstensector is hier duidelijk te zien**

met Spanje (vanaf 1572). De industrie kent een heel andere cyclus. De textiel in Haarlem en Leiden, waar we goede gegevens van hebben, is min of meer representatief voor deze trends (zie figuur 2). In de vijftiende eeuw industrialiseerde Holland sterk, maar al halverwege de zestiende eeuw zijn er hier en daar problemen (ook in de andere belangrijke exportindustrie, de bierbrouwerij). De Opstand leidt tot een enorme groei van de industriële productie, mede dankzij de immigratie van ondernemers

'De agrarische sector was de zwakste schakel van de Hollandse economie: veel voedsel moest geïmporteerd worden.'

van gegevens van de Sontvaart, de VOC, de WIC en tal van andere bronnen, kunnen we bijvoorbeeld reconstrueren hoe de 'productie' van de vloot is toegenomen in deze periode (zie figuur1). Voor de eerste decennia van de zestiende eeuw hebben we maar een paar opgaven (1503, 1536), waardoor de reeks wat lastig op gang komt, maar uit de figuur blijkt duidelijk hoe sterk de groei is geweest. De eerste groeifase was in de zestiende eeuw, van zo'n 300 miljoen tonkm aan het begin ervan naar bijna 2 miljard in de jaren 1560, toen de Antwerpse economie zijn hoogtijdagen kende. Een nieuwe groeispurt begon na 1575, die werd gevolgd door stabilisatie tussen ca. 1660 and ca. 1730, waarna de achttiende eeuw afsloot met een nieuwe, maar nu meer bescheiden groeispurt (toen het scheepvaartvolume zelfs de 6 miljard tonkm overschreed). Wat ook opvalt is het instabiele karakter van de economie: jaren van extreme groei wisselen af met enorme dalingen in de scheepsactiviteit (zoals in de jaren tachtig van de achttiende eeuw, tijdens de Vierde Brits-Nederlandse oorlog). Zo ziet, in grote lijnen, het verhaal van de dienstensector er vermoedelijk uit, al zijn er tal van variaties: het bankwezen groeide pas in de achttiende eeuw enorm en de overheidssector expandeerde vooral tijdens de oorlog

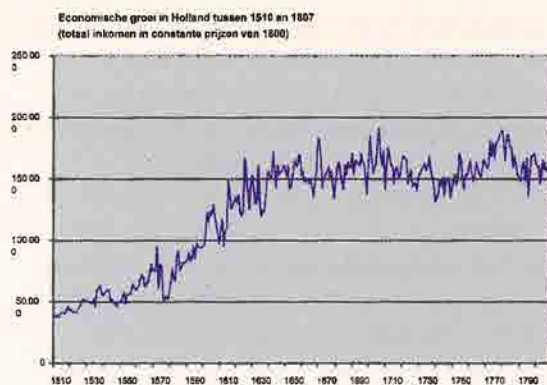
en geschoolde arbeiders uit Vlaanderen. Maar halverwege de zeventiende eeuw raakt de industrie over haar top heen, en zien we een geleidelijke inkringing van de productie die aanhoudt tot het eind van de achttiende eeuw. Een aantal bedrijfstakken, zoals de jeneverstokerij, de papierfabricage en de boekdrukkerij, vertoont een ander verloop, maar hun gewicht in het geheel is toch niet zo groot dat de neergang na ca. 1650 ongedaan wordt gemaakt.

De derde curve die we tegenkomen betreft die van de landbouw. De agrarische sector was eigenlijk de zwakste schakel in de Hollandse economie, want een groot deel van het voedsel moest geïmporteerd worden. Dit bleef lang zo; de landbouw bleef zelfs sterk achter bij de groei van de bevolking in de Gouden Eeuw. Pas in de loop van de achttiende eeuw slaat dit beeld om: de landbouw werd toen een van de meest dynamische takken van bedrijvigheid; in de tweede helft van de achttiende eeuw nam de productie zelfs veel sterker toe dan die in de industrie (en die van de bevolking, die toen stagneerde). Dit liep een beetje vooruit op de grote bloei van de landbouw in de negentiende eeuw, toen de agrarische export (naar bijvoorbeeld Engeland en Duitsland) een van de pijlers van de Nederlandse economie werd.



► Figuur 2

Wat nu het netto beeld van de economische groei in Holland tussen 1514 en 1807 wordt, is nog steeds niet helemaal duidelijk; zoals gezegd, dit artikel gaat over 'werk in uitvoering'. Het lijkt er wel op dat traditioneel de groei voor 1570 onderschat wordt; de nieuwe gegevens suggereren dat de groei van het inkomen per hoofd van de bevolking niet pas begon na de val van Antwerpen (1585) en de immigratiegolf vanuit Vlaanderen die toen op gang kwam, maar al eerder. De zestiende-eeuwse economie liet al een enorme toename van de internationale dienstverlening zien, die leidde tot sterke groei van het gemiddeld inkomensniveau. De groei in de 'traditionele' Gouden Eeuw (tussen 1580 en 1670) was inderdaad spectaculair, maar ging ook gepaard met een snelle groei van de bevolking, waardoor de curve van het inkomen per hoofd na 1650 lijkt af te vlakken. Ten slotte komt er ook nog een echte verrassing uit het materiaal naar voren: door de bloei van de landbouw en de hernieuwde expansie van de dienstensector laat de tweede helft van de achttiende eeuw ook een nieuwe groeigolf zien. Figuur 3 brengt de economische groei in de hele periode 1500-1800 in beeld; opvallend is dat er grosso modo sprake is van een vloeiende beweging van groei tussen 1500 en 1650, waarna de groei tot stilstand komt – zij het stilstand op een hoog niveau.



► Figuur 3: Na een periode van explosieve groei komt de groei op hoog niveau tot stilstand.

Alleen tussen 1750 en 1780 was er nog sprake van een heropleving, maar de jaren daarna waren, zoals bekend, lastig.

Conclusie

Kwantitatief onderzoek naar de ontwikkeling van de Hollandse economie is in volle gang en lijkt nieuwe inzichten te verschaffen in het verloop van het proces van economische groei tijdens de Gouden Eeuw. Door minutieus gegevens

'Het lijkt erop dat het traditionele beeld, de groei begon na de val van Antwerpen, niet klopt.'

te verzamelen is het mogelijk van de belangrijkste bedrijfstakken – van zeepfabricage tot bankwezen – na te gaan hoe deze zich hebben ontwikkeld; de optelling van deze schattingen levert een serie ramingen op die reflecteren op de groei van de volkshuishouding (net zoals dat vandaag de dag voor elk land wordt gedaan). Een korte blik op de eerste resultaten laat zien dat er in de eeuw die aan de, Gouden, zeventiende eeuw vooraf ging, al sprake was van sterke economische groei. De dienstensector was verreweg de belangrijkste motor van dit proces, maar ook profiteerde Holland van de opkomst van belangrijke, voor de exportmarkt werkende industrieën (die onder andere textiel, zeep en bier voortbrachten). Halverwege de zeventiende eeuw leek dit groeiproces te stagneren. Het is vooral de geleidelijke achteruitgang van de industrie die daar debet aan was. In de achttiende eeuw zette deze stagnatie zich eerst nog voort, maar na ongeveer 1750 kwam er (tijdelijk) een ommekeer, gedragen door de landbouw en hernieuwde groei in de dienstensector. Wat verder opvalt is de instabiliteit van het groeiproces: jaren van sterke opgang wisselden regelmatig af met jaren van economische neergang. Deze afwisseling was veel dramatischer dan die in de negentiende en twintigste eeuw gebruikelijk werd. Wat dit betreft lijkt het er echt op dat de pre-industriële economie een ander ritme kende. Dit zijn echter nog maar wat eerste impressies; de nieuwe resultaten van het hier beschreven project, waarover regelmatig op het internet gerapporteerd zal worden⁸, zullen het mogelijk maken om in detail het wel en wee van de Gouden Eeuw te bestuderen.



De Oost-Indiëvaarder Amsterdam, 1600, Hans Savery de Oude. Collectie Nederlands Scheepvaart Museum Amsterdam.

Zie noot 3. ◀